

Diana Pietruch-Reizes

Instytut Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej

Uniwersytet Śląski

e-mail: pietruch@us.edu.pl

**OSWALD M. BALZER W KULTURZE NAUKOWEJ LWOWA.
Z DZIAŁALNOŚCI W TOWARZYSTWIE DLA POPIERANIA
NAUKI POLSKIEJ I TOWARZYSTWIE NAUKOWYM
WE LWOWIE W LATACH 1901–1932**

[OSWALD M. BALZER IN SCHOLARLY CULTURE OF LWÓW.
FROM THE ACTIVITIES OF THE SOCIETY FOR SUPPORTING POLISH
SCIENCE AND THE LEARNED SOCIETY IN LWÓW (1901–1932)]

Abstrakt: Wybrane aspekty działalności naukowo-organizacyjnej Oswalda Balzera w Towarzystwie dla Popierania Nauki Polskiej (TPNP) i Towarzystwie Naukowym we Lwowie (TNL). Inicjatywy badawcze i wydawnicze. Zainteresowania bibliotekarstwem publicznym.

Abstract: Selected aspects of Oswald Balzer's scientific and organizational activities in the Society for Supporting Polish Science and the Learned Society in Lwów. Research and publishing initiatives. Interests in public librarianship.

* *
*

WPROWADZENIE

Kultura naukowa Lwowa końca XIX i początku XX wieku to wszechstronny rozkwit Uniwersytetu Lwowskiego, w którym studia historyczne prowadzili uczeni tej miary, co Szymon Aszkenazy, Ludwik Finkel, Ksawery Liske, Tadeusz Wojciechowski; filologia polska i neofilologia miały wybitnych przedstawicieli w osobach Wilhelma Bruchnalskiego, Józefa Kallenbacha, Romana Pilata, Edwarda Porębowicza; szkołę filozoficzną utworzył Kazimierz Twardowski, a na Wydziale Prawa wykładali Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Leon Piniński, profesorowie prawa rzymskiego, kanonista Władysław Abraham, historyk prawa i ustro-

ju Oswald Balzer (1858–1933). Utworzenie w 1884 r. stałej katedry prawa polskiego i jego historii i powierzenie jej Balzerowi przyczyniło się nie tylko do jej rozwoju, lecz także do zdynamizowania życia naukowego Lwowa, Galicji oraz rozślawienia nauki polskiej w świecie. W jego seminarium prawa polskiego uczestniczyli późniejsi wybitni uczeni, nie tylko prawnicy, jak Przemysław Dąbkowski, Alfred Ohanowicz, Zbigniew Pazdro, Alojzy Wiśniarz, ale i inni, jak Jan Friedberg, Stanisław Lempicki, Tadeusz Mańkowski, Helena Polackówna, Antoni Prochaska, Władysław Semkowicz, Adam Skałkowski, Adam Szelągowski, Józef Widajewicz, Zygmunt Wojciechowski. Marian Tyrowicz we *Wspomnieniach o życiu kulturalnym i obyczajowym Lwowa* pisze o Balzerze:

[...] europejska znakomitość na polu historii ustroju i prawa państwowego. Jego wykład z historii ustroju i prawa Polski był obowiązujący dla słuchaczy Wydziału Humanistycznego (nie mówiąc o prawnikach). [...] Przypominam tu osobę Balzera nie tylko dlatego, że był świetnym mediewistą i nie tylko z uwagi na jego pozycję na Uniwersytecie: był to autentyczny autorytet w nauce polskiej, promieniującej ze Lwowa na cały kraj [Tyrowicz 1991, s. 123].

TOWARZYSTWO DLA POPIERANIA NAUKI POLSKIEJ I TOWARZYSTWO NAUKOWE WE LWOWIE

Dzięki Oswaldowi Balzerowi powstało w 1901 r. we Lwowie Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej (TPNP), przekształcone w 1920 r. w Towarzystwo Naukowe we Lwowie (TNL). Memoriał *W sprawie założenia Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie* został ogłoszony w 1900 r. w formie załącznika do *Kwartalnika Historycznego*. W tym czasie istniało na terenie Lwowa wiele specjalistycznych towarzystw naukowych, jak na przykład Polskie Towarzystwo Historyczne, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza, Towarzystwo Filologiczne, Towarzystwo Prawnicze, Towarzystwo Lekarskie Lwowskie czy Towarzystwo Przyrodników im. Kopernika. Zaisntniała potrzeba powołania instytucji o charakterze ogólnonaukowym, integrującej przedstawicieli różnych dyscyplin, chętnych do współdziałania. W *Memoriale* Oswald Balzer pisał, iż Towarzystwo będzie miało za zadanie udzielanie „materialnego poparcia badaniom naukowym polskim, podejmowanym w jakiegokolwiek gałęzi wiedzy ludzkiej...”, przy czym wyróżnił trzy zadania:

- zadanie przygotowawcze – pomoc udzielana młodym adeptom nauki, którzy „ukończywszy studia wyższe z wyrobionym już zamiłowaniem do pewnej umiejętności..., pragną... wydoskonalić sobie metodę badania, a zarazem pogłębić i rozszerzyć swą wiedzę...”,
- pomoc materialna dla badań naukowych w ścisłym tego słowa znaczeniu,
- pomoc „jako materialne wynagrodzenie, a pośrednio także i moralne zadośćuczynienie za poniesione trudy w służbie nauki, zwłaszcza w odniesieniu do wybitniejszych dzieł i znamienitszych pisarzy”.

Dla Balzera każde z tych zadań było doniosłe, warunkujące się wzajemnie wobec rosnących zadań nauki:

[...] należyty jej rozwój i postęp zależą dziś bardziej, niż kiedykolwiek przedtem, nie tylko już od samej ilości pracowników i tegości głów pracujących, ale także od materialnego poparcia, jakiego jej społeczeństwo użyć może [Balzer 1900, s. I–III].

Zwracał przy tym uwagę na fakt, że istniejące we Lwowie towarzystwa naukowe mają przede wszystkim uprawiać naukę, a nie szukać środków materialnych na badania naukowe:

Instytucji o znaczeniu ogólnym, udzielającej pomocy materialnej badaniom naukowym we wszystkich gałęziach wiedzy, a zarazem rozporządzającej na ten cel pewnymi znacznie większymi

funduszami, we Lwowie nigdy nie było i dotąd nie ma. [...] Czas już chyba pomyśleć o naprawieniu złego [Balzer 1900, s. VII].

Przez cały czas działania TPNP napływały rozmaite fundusze, takie jak dotacje roczne Sejmu Krajowego, Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświaty w Wiedniu oraz Zarządu Miejskiego Lwowa. Znaczną część stanowiły wpłaty osób prywatnych, zwłaszcza Bolesława Orzechowicza, którego dar pieniężny dał podstawę materialną do utworzenia Towarzystwa [Księga Pamiątkowa 1916]. Do 1913 r. prezesem był Antoni Małecki, Oswald Balzer pełnił funkcję wiceprezesa, chociaż to on faktycznie kierował działalnością Towarzystwa. Po śmierci Małeckiego objął stanowisko prezesa, zachowując je w powstałym w 1920 r. TNL. Pracami Towarzystwa kierował 12-osobowy Wydział, w skład którego wchodził: Władysław Abraham, Zygmunt Batowski, Ludwik Finkel, Tadeusz Godlewski, Wiktor Hahn, Józef Korzeniowski, Jan Leciejewski, Jan Łukasiewicz, Emanuel Machek, Stefan Niementowski, Antoni Prochaska, Bronisław Radziszewski, Józef Rychter, Władysław Semkowicz, Karol Skibiński, Marian Smoluchowski, Kazimierz Twardowski, Rudolf Zuber. Imponująco przedstawia się działalność wydawnicza TPNP z *Archiwum Naukowym* na pierwszym miejscu, w którym wyodrębniono Dział 1. Historyczno-Filozoficzny, i Dział 2. Matematyczno-Przyrodniczy. TPNP przejęło wydawanie serii pt. *Studia nad Historią Prawa Polskiego*, w obrębie której w latach 1906–1916 opublikowano 4 tomy. Zainicjowało serię *Zabytki Piśmiennictwa Polskiego* (T. 1–5 wyd. 1907–1911).

OSWALD BALZER I BIBLIOTEKI

Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, a zwłaszcza Balzer organizował zebrania publiczne z odczytami, przede wszystkim o tematyce historycznej. Był także inicjatorem zbiórki książek i środków pieniężnych dla przyszłych bibliotek publicznych. Memoriał pt. *W sprawie założenia bibliotek publicznych w ważniejszych miastach prowincjonalnych* został ogłoszony przez Balzera w imieniu TPNP w 1903 r. Wskazywał on, że największe biblioteki we Lwowie i Krakowie, także założone i utrzymywane przez prywatnych właścicieli: Branickich, Potockich, Sanguszków, Tarnowskich, „z których chętnie pozwalają korzystać uczonym”, nie do końca spełniają swoją rolę, ponieważ „ich użyteczność jest pod pewnym względem ograniczona”, gdyż zbiory te zawierają przede wszystkim zabytki dawnej literatury oraz znajdują się w małych miejscowościach, „gdzie poczet inteligencji, szukającej umysłowego pokarmu w lekturze poważnej jest stosunkowo nieznaczny...” [Balzer 1912, s. 166–182]. Zainteresowanie Oswalda Balzera bibliotekarstwem publicznym wynikało z troski o poziom kulturalny społeczeństwa, uważał bowiem, że biblioteki publiczne są „źródłem i ogniskiem cywilizacyjnym, zatem instytucją, której stworzenie... pośrednio leży także w interesie całego społeczeństwa”. Zwracał uwagę na fakt, że miejscowości o 30 i 40 tys. mieszkańców nie posiadają żadnych poważniejszych zbiorów bibliotecznych. „Wydział naszego Towarzystwa – czytamy w *Memoriale* – czuł się uprawnionym i obowiązany zająć się tą sprawą i w miarę sił i środków [...] wdrożyć akcję przygotowawczą [...] [Balzer 1912, s. 172–173]. Na postawione pytanie „[...] czego potrzeba, ażeby jedna biblioteka publiczna prowincjonalna mogła być założona i na stałe utrzymana”, Oswald Balzer wyróżnił trzy najważniejsze warunki:

- potrzeba „pewnego, znaczniejszego od razu substratu w książkach, nie tylko jako jądra i zawiązku biblioteki, ale zarazem materiału, któryby [...] pozwolił jej [...] spełniać przyjęte na się zadania”;

- potrzeba „corocznego stałego wkładu na utrzymanie i zarząd gmachu [...], służbę biblioteczną [...]”,
- potrzeba odpowiedniego budynku dla biblioteki, „tudzież odpowiedniego urządzenia tegoż gmachu dla celów bibliecznych”.

TPNP zapoczątkowało gromadzenie książek dla przyszłej biblioteki. W *Memoriale* odwoływano się do

[...] poczucia obywatelskiego wszystkich, do poparcia całego społeczeństwa, upraszając o nadsyłanie na swe ręce darów w książkach i innych przedmiotach bibliecznych [Balzer 1912, s. 178].

Oswald Balzer adresował te słowa do instytucji i władz publicznych, instytucji i towarzystw naukowych, redakcji czasopism i dzienników, księgarzy i wydawców, także do autorów, z prośbą o „nadsyłanie książek, w nakładzie swoim ogłoszonych” [Balzer 1912, s. 179].

W przemówieniu „Nauka a społeczeństwo”, wygłoszonym na publicznym posiedzeniu jubileuszowym TPNP w dniu 21 marca 1911 roku [Balzer 1912, s. 225–236], Balzer przedstawił najważniejszy cel założenia Towarzystwa: „służyć sprawom nauki polskiej”, jednak nie tej – jak się wyraził – odtwórczej, ale twórczej, warunkującej wszelki postęp wiedzy ludzkiej, która zajmuje się „szukaniem i dociekaniem prawd nieznanych, ustalaniem faktów, zjawisk, czy prawideł dotąd nie stwierdzonych [...]”. W ciągu dziesięciu lat działalności TPNP ogłosiło drukiem trzydzieści wydawnictw naukowych, zgromadziło na potrzeby przyszłej wielkiej biblioteki prowincjonalnej 30 000 tomów [Balzer 1912, s. 233]. Niemala w tym zasługa Oswalda Balzera, który już w *Memoriale* pisał o „założeniu większej ilości bibliotek” i apelował do osób prywatnych oraz różnych instytucji o dary na rzecz bibliotek:

Obok druków przyjmować też będziemy z wdzięcznością dary w innych przedmiotach, gromadzonych zazwyczaj w bibliotekach, jak: atlasy i mapy geograficzne, rękopisy, dokumenty, stare pieczęcie, monety, medale, sztychy itp.

PRZEMÓWIENIA I KORESPONDENCJA

Barwną charakterystykę Oswalda Balzera zawarł w *Przedmowie do Przygodnych słów* Ignacy Chrzanowski [Balzer 1912, s. X–XIII]. Na kilku stronach nakreślił postać człowieka „zdumiewającej uczoności i pracowitości niezwyklej”, uczonego historyka „bardzo niepospolitej miary”, badacza ostrożnego, trzeźwego, ścisłego, a przede wszystkim wyjątkowo uczciwego, „ze świętym zapalem szukającego prawdy...” [Balzer 1912, s. X]. Autor *Przygodnych słów* dał się poznać jako historyk-badacz dziejów politycznych Europy średnio-wiecznej i nowożytnej, także historii kultury europejskiej, dla którego zgłębiona wiedza w zakresie faktów dziejowych odstąpiła ich nierozdzielność, pragmatyczną łączność, jak i ogólnoludzką wartość. Powtórzmy za Ignacym Chrzanowskim: „Z *Przygodnych słów* wieje duch mędrca...”. Czym bowiem jest przemówienie *O uniwersytecie lwowskim i uniwersytetach polskich*, jak nie zarysem dziejów uniwersytetów polskich na tle uniwersytetów Europy Zachodniej. A jak widzieć tekst *Kultura słowiańska i germańska*, będący listem otwartym do profesora Uniwersytetu Berlińskiego, Teodora Mommsena, zawierający ocenę historii niemieckiej i zachodniosłowiańskiej na płaszczyźnie kulturowej:

Nie przemówił Pan jak Schiller – pisał Balzer. Nie przemówił Pan też jak Ranke, wielki, niezapomniany mistrz dziejopisarstwa niemieckiego, który pisał historię, szukał i głosił prawdę, i sądził sprawiedliwie. Z pod jego pióra nie wypłynęło twierdzenie o barbarzyństwie i dzikości Słowian... [Balzer 1912, s. 119].

Pracę na rzecz rozwoju nauki polskiej, prowadzoną przez dwadzieścia lat w TPNP, Oswald Balzer kontynuował w Towarzystwie Naukowym we Lwowie (TNL), powołanym w 1920 r. Towarzystwo miało charakter *stricte* naukowy, dostępne tylko dla uczonych, zorganizowane w trzy wydziały: I – Wydział Filologiczny, kierowany przez Wilhelma Bruchnalskiego (do 1934 r.) i Stanisława Witkowskiego (w l. 1934–1939); II – Wydział Historyczno-Filozoficzny, kierowany przez Władysława Abrahama; III – Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, kierowany przez Stefana Nientowskiego (w l. 1920–1924), Jana Hirschlera (w l. 1925–1936) i Seweryna Krzemieniewskiego (w l. 1937–1939).

Oswald Balzer jako prezes TNL wygłosił w latach 1921–1932 dwadzieścia jeden przemówień [Dąbkowski 1937]. Wśród nich znajduje się dwanaście wystąpień na corocznych posiedzeniach publicznych. Szczególne miejsce w tym zbiorze zajmuje przemówienie na pierwszym posiedzeniu TNL w dniu 21 maja 1921 r., do którego autorka tekstu odwoływała się wcześniej. Balzer zwracał w nim uwagę na znaczenie specjalistycznych towarzystw naukowych i TPNP.

[...] Mimo wszystkich trudności zewnętrznych [...] miał wtedy Lwów [I poł. XIX w. – od autorki] spory zastęp przedstawicieli nauki, użytecznych, czasem wybitnych pracowników, którzy w Towarzystwie tym działać mogli skutecznie i innych do prac zaciągać. [...] pracowity Siarczyński, wnet po nim Szlachetowski, a potem Dzieduszycki Maurycy, obaj Stadniccy, Aleksander i Kazimierz, Godebski czy Batowski, mistrz słowa w opowieści historycznej Szajnocha, [...] tytan edytorskiej pracy Bielowski, wreszcie twórca i sam świetny przedstawiciel nowego kierunku w dziedzinie badań literackich – profesor Małecki [Dąbkowski 1937, s. 3].

W dalszej części przemówienia Oswald Balzer wyznaczał program na przyszłość, jasny i ściśle określony:

[...] naukowa praca twórcza, współpraca w wielkim dziele posuwania wiedzy ludzkiej naprzód, przy zastosowaniu naukowo uznanych i dopuszczalnych środków i metod badawczych [Dąbkowski 1937, s. 7].

Układ treści kolejnych przemówień jest bardzo podobny, tzn. rozpoczynały się od podziękowania za przybycie składanego przez Balzera wszystkim obecnym na posiedzeniu, po czym następowało oddanie czci Członkom zmarłym, wspomnienie o nich i ich działalności naukowej. W następnej kolejności Oswald Balzer składał podziękowania władzom, instytucjom i osobom, które wspierały Towarzystwo, m.in. Ministerstwu Oświecenia, znanemu działaczowi oświatowemu i organizatorowi życia naukowego – Stanisławowi Michalskiemu, czy Bolesławowi Orzechowiczowi – mecenasowi nauki i sztuki, gorącemu orędownikowi przekształcenia TPNP w organizację ściśle naukową. Zwracał uwagę na brak dostatecznego poparcia TNL ze strony społeczeństwa oraz na wzrost kosztów wydawniczych:

Towarzystwo nasze, jak w ogóle instytucje naukowe, nie pracuje tylko dla siebie [...]; spełnia ono służbę swoją dla dobra ogólnej kultury narodowej [...]. Dając cały ten swój wysiłek w dziedzinie pracy umysłowej, ma ono prawo oczekiwać od społeczeństwa odpowiedniego materialnego poparcia swych usiłowań. Instytucja nasza nie może wyciągać i nie będzie wyciągała ręki o jałmużnę odezwaniami do publiczności, składkami w redakcjach czy potrząsaniem puszek na ulicach [Dąbkowski 1937, 38].

Jak pisał Przemysław Dąbkowski, uczeń profesora Balzera, w przemówieniach odnaleźć można wiele cennych i pięknych myśli, jak na przykład

[...] podkreślenie uczuć patriotycznych, potrzeby ofiarności na cele naukowe, uczucia wdzięczności dla dobroczyńców, skromność w ocenie wyników własnej pracy... [Dąbkowski 1937, s. VII].

Niezwykle interesującym materiałem badawczym jest korespondencja Oswalda Balzera, listy adresowane do Balzera jako prezesa Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej i Towarzystwa Naukowego we Lwowie z lat 1901–1932, zgromadzone w Ossolineum (sygnatury: 7705/II, 7706/II. Mikrofilm 2102). Zbiór liczy 380 listów, wśród których największą grupę 42 listów stanowi korespondencja Przemysława Dąbkowskiego, sekretarza TNL w latach 1920–1939, dotycząca zagadnień organizacyjnych, działalności wydawniczej, przekazywania darów, wymiany wydawnictw oraz przygotowywania posiedzeń Towarzystwa. Sam bowiem stwierdził:

Pracowałem dla nauki dlatego, że taką była, jest i będzie wewnętrzna potrzeba mojej duszy. Mógłbym dla niej pracować z tym samym przejęciem i oddaniem się nawet wtedy, gdybym był przekonany z góry, że mnie żadne za to nie spotka uznanie.

WYKORZYSTANIE ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA

- Balzer, O. (1912). *Przygodne słowa. 1886–1911. Słowem wstępnym poprzedził I. Chrzanowski*. Lwów: Nakł. Księg. Polskiej B. Połanieckiego, XVI, 236 ss.
- . (1900). W sprawie założenia Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie. *Kwartalnik Historyczny* s. I–IX.
- Dąbkowski, P. (1937). Oswalda Balzera przemówienia wygłoszone w Towarzystwie Naukowym we Lwowie w latach 1921–1932. Lwów: Towarzystwo Naukowe, XIII, 118 ss.
- . (1934). Oswald Balzer. *Życie i dzieła (1858–1933)*. Lwów: Towarzystwo Naukowe, 236 ss.
- Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza (1916). T. 1–2. Lwów: Nakł. Tow. dla Popierania Nauki Polskiej. T. 1. XXVII, 544 [1] ss.; T. 2. VI, 661 ss.
- Nowacki, R. (1998). *Oswald Balzer (1858–1933)*. Opole: Wydaw. UO, 314 ss.
- . (1996). *Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej we Lwowie*. Opole Kędzierzyn-Koźle: „Calluna”, 107 ss.
- Tyrowicz, M. (1991). *Wspomnienia o życiu kulturalnym Lwowa 1918–1939*. Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 244 ss.